

CÂTEVA OBSERVAȚII PE MARGINEA UNOR OPAIȚE DESCOPERITE ÎN SECTORUL V AL CAPIDAVEI

Z. COVACEF

Două decenii de cercetări în sectorul V al cetății Capidava au scos la lumină un complex de construcții romano-bizantine și o cantitate apreciabilă de materiale arheologice¹, între care un loc important revine opaițelor².

În cele ce urmează ne-am propus să prezentăm câteva observații pe marginea a trei opaițe, descoperite în campania din anul 1984, în aceeași zonă : carourile K74 și J75.

1. Opaț lucrat în tipar din argilă galben-cărmizie, acoperit cu angobă de aceeași culoare. Pastă fină. Spartă o parte din disc. Inv. nr. 34302. Clișeu nr. 82462. A fost descoperit în caroul K74, la adâncimea de 0,80m, în dărâmăturile din exteriorul zidului de nord-vest al construcției C5.

Dimensiuni : L : 9,5 cm ; D : 6,5 cm ; I : 2,8 cm ; It : 3,8 cm³.

Opațul are corpul alungit, cu ciocul în continuare. Discul mic, oval, ușor adâncit, este ocupat aproape în întregime de orificiul de umplere care este delimitat de o bordură înaltă. Între disc și bordura opaițului este realizat un brâu care pornește de la toartă și înconjoară și

¹ Rezultatele cercetărilor au fost prezentate în fiecare an la Sesiunile naționale de rapoarte arheologice. De asemenea, unele rapoarte sau studii asupra situației stratigrafice au fost publicate în revistele de specialitate centrale sau locale : Z. Covacef, în *Materiale*, 13, Oradea, 1979, p. 175—178 ; eadem, în *Pontica*, 13, Constanța, 1980, p. 254—274 ; eadem, în *Materiale*, 15, Brașov, 1981, p. 361—366 ; eadem, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989, p. 187—196 ; R. Florescu, Z. Covacef, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1988—1989, p. 197—247.

² Unele considerații asupra acestei categorii de opaițe, Z. Covacef, Em. Corbu, în *Pontica*, 24, Constanța, 1991, p. 287—297.

³ Pentru a indica dimensiunile am utilizat următoarele simboluri : L = lungime ; D = diametru ; DG = diametrul orificiului de umplere ; DB = diametrul bazei ; I = înălțime ; It = înălțimea opaițului cu toartă.

orificiul fitilului; între disc și cioc, acesta se deschide formând un canal. Pe bordura bombată, căzândă spre exterior, este realizat un decor în relief format dintr-un vrej și butoni, plasați între meandrele acestuia. Toarta este lamelară, canelată, fără orificiu. În jurul orificiului de fitil sunt urme de arsură.

Baza este plată. Pe dosul bazinului apare un decor format din câte două perechi de linii în relief care se desfac de la toartă spre bază și de la cioc spre bază. Pe dosul ciocului, între linii, este marcată *planta pedis*. (Fig. 1).

2. Opaț lucrat la roată din argilă cenușie, angobă de aceeași culoare. Pastă fină. Lipsă o jumătate din bordura înaltă. Inv. nr. 34303. Clișeu nr. 82463. A fost descoperit deasemeni în caroul K74, dar la adâncimea de 1,30 m, în dărâmăturile din exteriorul zidului de sud-vest al construcției C5.

Dimensiuni : D : 8,5 cm ; DG : 2,4 cm ; DB : 6,00 cm ; I : 3,6 cm ; It : 5,1 cm.

Opațul este de formă rotundă. Bordura este înaltă, cu pereții înclinați spre exterior. Discul s-a înălțat formând un recipient central, de formă tronconică, care are în partea superioară orificiul de umplere, mărginit de o buză înaltă, dreaptă. Prin înălțarea discului, în partea centrală și a bordurii, s-a creat între acestea un șanț, conferind opațului aspectul unei ceșcuțe cu farfurioară. De la buza orificiului de umplere până la bordură este prinsă o toartă plată, cu canelură centrală, supraînălțată. În partea opusă torții, la baza recipientului central, se deschide orificiul pentru fitil; în dreptul acestuia bordura este trasă vag spre exterior, vrând să indice un eventual cioc.

Baza este plată. (Fig. 2).

3. Opaț lucrat la roată, din argilă cenușie. Pastă fină. Lipsă toarta. Inv. nr. 34304. Clișeu nr. 82464. A fost descoperit în caroul J75, la adâncimea de 1,90 m, în dărâmăturile din interiorul construcției C5.

Dimensiuni : D : 9,8 cm ; DG : 2,8 cm ; DB : 5,3 cm ; I : 3,6 cm.

Opațul este de formă rotundă, cu aspect de emisferă. Abia de se disting diferențele dintre disc și bordură. Discul circular, ușor înălțat, este delimitat față de bordură printr-o canelură. În centrul discului este deschis orificiul de umplere mărginit de o buză înălțată, dreaptă. De la aceasta, până la marginea bordurii se prindea toarta plată, mai îngustă spre orificiu și mai lată spre bordură. Simetric față de toartă, pe bordură sunt realizate trei orificii, ovale, pentru fitil⁴. Marginea bordurii, pe o lățime corespunzătoare cu lățimea torții, este ușor reliefată, marcată printr-o canelură concentrică celei care delimitează discul. (Fig. 3).

⁴ Dimensiunile acestora, de la stânga spre dreapta, sunt : 1) 0,1 × 2,0 cm ; 2) 0,2 × 1,5 cm 3) 0,3 × 1,5 cm.

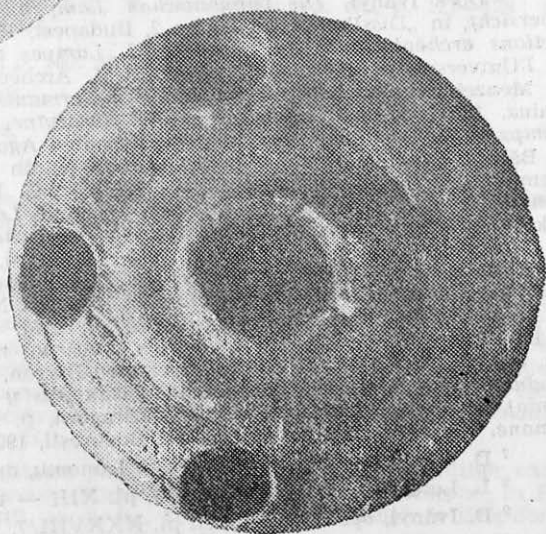
Fig.1

Fig. 2

Fig.3

Faptul că cele trei opaițe au fost descoperite într-un context arheologic bine datat⁵, contribuie la stabilirea cronologiei tipurilor cărora le aparțin.

În literatura de specialitate pe care am avut-o la îndemână⁶ nu am găsit analogii perfecte pentru nici unul din cele trei opaițe descoperite la Capidava. Pot fi urmărite însă asemănări segmentiale, ce privesc fie forma în ansamblu a opaițului, fie a unor părți: disc, bordură, toartă, bază, decor.

Opaițul nr. 1 pare a fi cel mai ușor de încadrat tipologic. Primele lămpi cu corpul alungit și ciocul aflat în continuarea acestuia sunt datate în sec. II—III p.Chr.⁷, considerându-se însă că tipul intră în circulație în secolul III p.Chr.⁸ și va cunoaște o largă răspândire în secolul al IV-lea p.Chr.⁹. Un opaiț descoperit la Constanța, aparținând acestei perioade¹⁰, prezintă bune analogii nu doar pentru forma corpului, ci și pentru discul mic, cu margine profilată care se deschide în dreptul ciocului pentru a forma un canal. Profilatura discului este însă mai evidentă la opaițul tomitan decât la cel capidavens, asemănările oprindu-se aici.

Existența și a altor tipuri de lămpi, care circulă concomitent, unele cu veche tradiție, face ca opaițele cu corpul alungit să evolueze mai lent. În perioada romano-bizantină se constată o răspândire largă

⁵ Dărâmurile din interiorul și din exteriorul construcției C5, unde au fost descoperite opaițele, aparțin distrugerii cetății la jumătatea sec. VI p.Chr., cf. Z. Covacef, în *Materiale*, 15, Brașov, 1981; eadem, în *Pontica*, 21—22, Constanța, 1989—1990, p. 189—191; R. Florescu, Z. Covacef, *op. cit.*, p. 200—202. Adăugăm că în interiorul construcției C5, nivelul pe care s-au oprit dărâmurile este situat la —1,90 m.

⁶ Dóra Iványi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, în „DissPann“, ser. 2, nr. 2, Budapest, 1935; L. Lerat, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon. I. Lampes antiques*, în „Annales littéraires de l'Université de Besançon“, ser. II, 1, I, Archéologie, I, Besançon-Paris, 1954; H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954; M.L. Bernhard, *Lampki starożytnie*, Warszawa, 1955; J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, în „The Athenian Agora, VII“, Princeton, 1961; Cloșca L. Băluță, *Opaițele romane de la Apulum (I)*, în „Apulum“, 4, 1961, p. 189—218; idem, (II), în „Apulum“, 5, 1965, p. 277—295; C. Iconomu, *Opaițele greco-romane*, Constanța, 1967; Tihamer Szentlélek, *Ancient Lamps*, Budapest, 1969; Branka Vikić-Belancić, *Antike Lampensammlung im archäologischen Museum zu Zagreb*, în „Vjesnik“, 3, ser. sv. V, Zagreb, 1971; D. Alicu, E. Nemeș, *Roman Lamps from Sarmizegetusa*, în „BAR“, 18, Oxford, 1977; C. Mușeteanu, V. Culică, D. Elefterescu, *Lampes à estampille de Durostorum*, în „Dacia“, NS, 24, 1980, p. 283—305; Karen D. Vitelli, *The Lamps*, în *Yassi Ada, I*, AM University Press, Texas, 1982, p. 189—201; Ma. Teresa Amare Tafalla, *Lucernas romanas de la Rioja*, IER, Historia, 6, Logroño, 1987; Alexandra Uscătescu-Barrón, *Un ejemplo de tradición en las producciones cerámicas: las lucernas bizantinas y omeyas de Gerasa (Yarash, Jordania)*, în „Caesaraugusta“, 69, 1992, Zaragoza, p. 183—218; Dorin Alicu, *Opaițele romane. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1994.

⁷ D. Iványi, *op. cit.*, tipul VIII; C. Iconomu, *op. cit.*, tipul XXI.

⁸ L. Lerat, *op. cit.*, p. 29, nr. 178, pl. XIII — tip derivat din Broneer, XXVIII.

⁹ D. Iványi, *op. cit.*, tipul XI, pl. XXXVIII/7.

¹⁰ C. Iconomu, *op. cit.*, tipul XXI, p. 121, nr. 635, fig. 37.

a acestui tip de opaițe, căruia i se disting mai multe variante, în funcție de decor. Peste zece lămpi, descoperite la Constanța¹¹, datate în sec. V—VI p.Chr., prezintă bune analogii atât pentru forma corpului, a discului, cu bordură care se deschide spre cioc formând un canal, cât și în ceea ce privește toarta, care este lamelară, canelată, fără orificiu. Forme apropiate, datate în sec. VI p.Chr., apar în nordul Dobrogei¹², în Dacia¹³, în Pannonia — în sec. IV—V p.Chr.¹⁴, la Atena în sec. VI¹⁵, atribundu-li-se fie proveniență africană¹⁶, fie grecească¹⁷. La Atena întâlnim un exemplar și mai apropiat de cel capidavens, datat în sec. VII p.Chr.¹⁸ Opaite cu aceeași formă a corpului și cu canal între disc și cioc au fost descoperite și la Gerasa, datate în sec. VI—VII p.Chr.¹⁹, evaluate însă din tipul de bază.

Adăugăm faptul că la opaițele tomitane, încadrate în tipul XXVIII, varianta a treia²⁰ apare marca *planta pedis*²¹ pe baza înaltă; spre deosebire de acestea, la opaițul capidavens *planta pedis* este marcată pe dosul ciocului.

Considerăm suficiente elementele aduse în discuție, care confirmă datarea opaițului de la Capidava la mijlocul sec. VI p.Chr., deosebirea de decor — pe bordură și pe dosul bazinului —, sau de marcă datorându-se, fără îndoială, producției locale²².

Pentru opaițul nr. 2 găsim o primă analogie chiar la Capidava, exemplar datat însă în evul mediu timpuriu²³. O formă apropiată — deosebirea constând în ciocul pe care-l are canalul în dreptul orificiului pentru fitil, a fost descoperit la Sacidava, datat — prin condițiile stratigrafice și datele tipologice (pastă specifică și tehnică) — în secolul IV

¹¹ C. Ionomu, *op. cit.*, tipul XXVIII, varianta a treia, p. 136—138, nr. 703—714.

¹² A. Opaît, în Peuce, 10, Tulcea, 1991, p. 263—269, nr. 1, pl. 77/1.

¹³ D. Alicu, *op. cit.*, tipul XXVII/1076.

¹⁴ D. Iványi, *op. cit.*, tipul XII; T. Szentlélek, *op. cit.*, p. 127—128; Branka Vikić-Belančić, *op. cit.*, pl. XVI/6.

¹⁵ J. Perlzweig, *op. cit.*, p. 183, nr. 2575, pl. 12.

¹⁶ T. Szentlélek, *loc. cit.*

¹⁷ Menzel, *op. cit.*, p. 86.

¹⁸ J. Perlzweig, *op. cit.*, nr. 2933.

¹⁹ Al. Uscătescu-Barrón, *op. cit.*, fig. 14/m, n. Același tip îl întâlnim și la Capidava, cf. Z. Covacef, Em. Corbu, *op. cit.*, fig. 1/10, 14; fig. 2/3, 4, 10.

²⁰ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 26.

²¹ La fel, D. Iványi, *op. cit.*, tipul XII; Menzel, *op. cit.*, p. 90—91.

²² Varietatea și cantitatea materialelor arheologice de epocă romană și romano-bizantină apărute până acum la Capidava, coroborate cu informațiile epigrafice (Gr. Florescu, în *Capidava*, I, București, 1958, p. 7—133; Em. Doruțiu-Boilă, *ISM*, V), ne determină să apreciem dezvoltarea cetății în aceste perioade, incluzând și meșteșugurile (cf. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Sec. I—III e.n.*, București, 1977, p. 141).

²³ Date bazată pe calitatea pasteii și pe necunoașterea condițiilor exacte de descoperire: C. Cirjan, în *Revista Muzeelor*, 1, 1970, p. 62; C. Scorpan, în *Pontica*, 6, Constanța, 1963, p. 210—212, nr. 2, fig. 1/4—6, face o tipologie a lămpilor locale și încadrează opaițul de la Capidava în tipul A.

p.Chr.²⁴. Menzel publică un opaiț identic cu cel de la Sacidava, pe care-l încadrează în categoria lămpilor arabe²⁵.

O variantă a tipului, mai apropiată de opaițul capidavens, provine de la Edfu²⁶, este datată în sec. VI p.Chr.; deosebirea constă în faptul că la acesta ciocul cu orificiul pentru fitil pornește de la recipientul central și este ridicat deasupra marginii care înconjoară corpul central.

O altă variantă — tipul B²⁷ — este prezentată de cinci piese la care recipientul central, cilindric, cu orificiul pentru fitil situat exact la bază, este mai înalt decât bazinul înconjurător și are orificiul de umplere larg deschis. Cele cinci lămpi, care provin de la Tomis, datate în sec. II—III p.Chr.²⁸ și de la Capidava, datat în sec. II p.Chr.²⁹, pot fi considerate tipuri care au contribuit la nașterea formei pe care o întâlnim în sec. VI. La nașterea acestei forme au contribuit și opaițele cu corpul rotund, cu bordură ușor înălțată, discul bombat, orificiul de umplere mărginit de o buză dreaptă, iar orificiul pentru fitil situat între disc și bordură³⁰.

Pentru opaițul Nr. 3, care are trei orificii pentru fitil, cea mai apropiată analogie o găsim în Pannonia³¹, cu deosebirea că acesta din urmă are patru orificii pentru fitil, plasate pe bordura concavă de lângă discul ușor înălțat³².

Opaițul descoperit a Capidava este, după cunoștințele noastre de până acum, unic prin forma sa. Este posibil să fi derivat din tipul de opaiț cu corpul rotund³³, ca și precedentul.

*

*

*

Cele trei opaițe care ne-au reținut atenția au în comun contextul arheologic în care au fost descoperite. Analogiile confirmă încadrarea cronologică la jumătatea secolului VI p.Chr. Faptul că acestea nu oferă exemplare identice, ne determină să le considerăm producții locale; meșterii capidavensi stăpânind ambele tehnici de producție a lămpilor: realizarea în tipare și realizarea la roată.

²⁴ C. Scorpan, *op. cit.*, p. 209—210, nr. 1, fig. 1/1—3.

²⁵ Menzel, *op. cit.*, p. 102, nr. 659, fig. 83.

²⁶ M. Bernhard, *op. cit.*, nr. 395.

²⁷ C. Scorpan, *op. cit.*, p. 212—215.

²⁸ *Idem*, nr. 1—4, fig. 2/1—4, 6.

²⁹ *Idem*, nr. 5, fig. 2/5. Exemplarul a fost descoperit la Capidava în anul 1949. Lipsește cea mai mare parte a recipientului. Înălțimea tubului central este de 5 cm; D tub: 4 cm; DB: 4,6 cm.

³⁰ Exemplare ale acestei variante la Tropaeum Traiani (Ioana Bogdan-Cătănicu, Alexandru Barnea, în *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, București, 1979, p. 191, fig. 171); cf. și M. Bernhard, *op. cit.*, nr. 393, pl. CXXIII (sec. VI—VII); T. Szentléky, *op. cit.*, nr. 254, 255, 260.

³¹ D. Iványi, *op. cit.*, tipul XXII, pl. LVII/1 și tipul XXIII, pl. LVII/7; T. Szentléky, *op. cit.*, p. 132, nr. 256.

³² D. Iványi, *op. cit.*, p. 20—21.

³³ *Supra*, n. 30.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR DES LAMPES DÉCOUVERTES AU Ve SECTEUR DE CAPIDAVA

— résumé —

Les recherches archéologiques du Ve secteur de Capidava, là où ont été découvertes des constructions appartenant aux IVe—VIe siècles, ont déterminé aussi l'apparition des nombreux matériaux (céramique, verrerie, objets en bronze, fer et os), entre lesquels les lampes — entières ou fragmentaires — occupent une importante place.

L'auteur présente trois lampes, découvertes en 1984, qui appartiennent à des types rares.

La première, moulée, a une forme ovale, le partour décoré avec de sarment et des boutons en relief, l'orifice pour le combustible sur le *discus*, le trou de la mèche sur le bec et une anse lamellaire ; le dos est plat et a *planta pedis* sur le dos du bec.

La lampe No. 2 se compose d'un réservoir bitronconique (ayant en haut l'orifice pour le combustible et un petit trou — de la mèche — à sa base), entouré d'un canal et une anse annulaire.

La lampe No. 3 a un réservoir en phorme d'un hémisphère, dont le *discus* est percé d'un trou central — pour le combustible — et trois autres trous — pour l'insertion des mèches — sur partour, opposés à l'anse (qui manque).

Les mêmes conditions stratigraphiques de la découverte et les analogies ont permis à l'auteur de les dater vers la moitié du VIe siècle apr. J.-Chr.